

Medeltidspunk och karneval

Owe Ronström 1990

Nära Alexanderplats och Berlins berömda "röda rådhus" i det gamla Östberlin ligger den gamla Nikolaikyrkan. Runtomkring den har man byggt upp ett alldeles nytt "Gamla stan" i någon slags postmodern 1800-tals stil. Det är ett kvarter med små krokiga gator, välhållna hus i milda pastellfärger, små restauranger och uteserveringar, ja, kort sagt, det är inte särskilt likt resten av Berlin, varken i öst eller väst. I detta kvarter pågick under några dagar i slutet av maj 1989 ett säreget spektakel, en "Mittelaltermarkt".

Att ta sig in i kvarteret från de stora öppna och blåsiga platserna i Östberlins centrum var som att kliva in i en annan värld, bildligen och bokstavligen. Flera hundra personer klädda i ålderdomliga skinnbyxor, särkar och narkåpor spelade upp scener ur ett fiktivt medeltida stadsliv. Utanför kyrkan stylvade en tremeters man fram och tillbaka och skrek välkomsthälsningar omväxlande med okvädningsramsor. Strax intill pågick ett bygge, där byggmästaren stod och röt sina order till timmermän och snickargesäller. Så fort han vände ryggen till räckte de lång näsa åt honom och ägnade istället sin uppmärksamhet åt några stora ölståndor.

Runt hörnet låg ett badhus, där fagra jäntor serverade öl och handdukar till några herrar som lögade sig i stora sjudande träkar under en tältduk. På gatan utanför försökte en åsna att ta sig igenom folkhopen, med en fastbunden bakochfram vänd ryttare. En narr med två tama korpar försökte fånga publikens intresse, medan några junkrar med hillebarder jagade en stackars förrymd dräng kors och tvärs genom gränderna.

Det är ljud överallt: klockor pinglar, hundar skäller, försäljare bjuder högljutt ut sina varor. En varnande ringning från en bjällra: se upp! Här kommer de spetälska! Trasiga, smutsiga tiggare och så ett följe med flagellanter, gisslare klädda i säck och aska som sjunger egendomliga klagande sånger, medan de oupphörligen slår sig själva med läderpiskor. Överallt står musikanter och spelar på säckpipor, liror, fiddlor, gigor, horn, sinkor och skalmejor.

En ung kvinna i publiken rövas plötsligt bort av några maskerade ynglingar. Några protester lönar sig inte. Med ett förskrämt, stelt leende på läpparna släpas hon upp på en liten scen, binds vid en påle och pryglas med käpp och piska, mycket realistiskt. När de båda junkrarna ser att den förrymde drängen försöka gömma sig i en åsnekärra fylld med hö, rusar de fram och stöter gång på gång sina hillebarder genom höet, medan publiken drar efter andan. Det är väl bara ett skådespel! Eller...?

Ett stycke medeltidsliv i modern tappning, uppfört med mycket skämtan och stort allvar. I Östtyskland har det på 80-talet uppstått en hel liten rörelse kring "det medeltida". Några av de medverkande har jag träffat tidigare och jag vet att de knappast har behövt klä ut sig för att delta i marknaden: de bär sina slitna särkar och läderbyxor också till vardags. Alla dessa unga män och kvinnor som samlats i kvarteret vid Nikolaikyrkan, är en del av en undergroundrörelse. De är en slags punkare, som utnyttjar medeltiden för att utmana den rådande goda smaken. De har inte svart hår, nålar och kedjor. Istället är de långhåriga, bär narkåpor och spelar säckpipa.

Groteska spektakel

Det torde inte ha varit svårt för en motrörelse i Östtyskland att hämta inspiration ur medeltiden. En flödande källa att ösa idéer ur erbjuder särskilt den medeltida karnevalen. I karnevalen sammanfattas en ytterlighet av medeltida europeisk kultur. Under karnevalen konsumerade man oerhörda mängder mat och dryck, man slogs, älskade, ställde till med groteska spektakel och levde rövare med herrskapsfolk. Karnevalen framställdes ofta som en

gladlynt och rosenkindad fet man, sittande på en tunna, behängd med korvar och skinkor. I Tyskland kallades han rent av Hans Wurst! Den engelske historikern Peter Burke har träffande beskrivit den typiska karnevalsgestalten som en "ung, munter, fet, sexig storätare och storsupare, en Falstaff- eller Gargantuafigur."

Karnevalen står för frosserier, oordning, den uppochnervända världen. I en spännande bok om det medeltida folkliga skrattet, det som släpps fram med full styrka just under karnevalen, skriver den ryska litteraturforskaren Michail Bachtin: "Alla former och symboler i karnevalsspråket är genomsyrade av förändringens patos, av medvetandet om den glada relativiteten i all härskande sanning och makt." Det medeltida karnevalsspråket är obscen, nedsättande, fullt av invektiv. Det hyllar en kroppslig princip gentemot en intellektuell, jord gentemot himmel. Allt kroppsligt är måttlöst överdrivet och tonvikten ligger på de kroppsdelar som sticker ut, eller där världen går ut eller in: munnen, näsan, bröstet, magen, könsdelarna, baken. Bachtin menar att denna groteska realism kritiserar, relativiserar och river ner det bestående, likaväl som den pånyttföder och förstärker den.

Karnevalens motståndare är fastan. Fastan personifieras av en skinntorr och tård svartklädd gammal kvinna, behängd med torkad fisk. Hon är avhållsam, asketisk, en riktig glädjedödare. Fastan representerar den normala ordningen, med hårt arbete, hunger och försakelser. På medeltiden ställdes dessa båda figurer mot varandra i en burlesk tvekamp, vars utgång är på förhand given. Efter karnevalen kommer fastan, säkert som amen i kyrkan. På karnevalens sista dag begrovs Hans Wurst och alla hans gelikar i en skämtsam ceremoni, på det att de måtte återuppstå till nästa år och nästa.

Livet som helhet

Både Peter Burke och Michael Bachtin har använt den eviga kampen mellan den fete Hans Wurst och hans skinntorra motståndare som en sinnebild för att på ett enkelt och lättfattligt sätt beskriva en långdragen allmän historisk utvecklingsprocess. I denna överförda bemärkelse får karnevalen och det folkliga skrattet stå för det medeltida livet som helhet, en livsform som bekämpas frenetiskt av fastans företrädare, i form av den nya tidens alltmer civiliserade folkuppfostrare: filosofer, moralister, puritaner, religiösa fanatiker och andra världsförbättrare i en skön blandning. Blott spillror återstår av det karnevaleska: idag är det väl kanske bara små barn som förmår att lägga av ett befriande flatskratt inför allt överdådigt ätande, pruttande, rapande och kopulerande som medeltidens folkhjältar så vällustigt ägnade sig åt.

Det kan inte ha varit svårt för de unga medeltidsfantasterna i Östtyskland att placera sig själva mitt i en liknande symbolisk motsättning mellan karneval och fasta, mellan medeltid och modern tid. Om det moderna livet får stå för rationalitet, disciplin, ordning och underkastelse under systemet, så kan medeltiden användas som symbol och förevändning för utlevelse, kroppslighet, burliska infall, en frihet att överskrida de gränser som är så tydligt utstakade. I ett sådant ljus framstår medeltidspunkarna som Hans Wursts moderna förkämpar och den östtyska statens många tjänare som fastans hantlangare. Under medeltidsförklädnad går det an att gyckla med herrarna och rycka dem i skägget. På en marknad som den vid Nikolaikyrkan kan man leka med de urgamla formerna för karnevalsspråket och få dem att öka medvetandet "om den glada relativiteten i all härskande sanning och makt." Det är inte konstigt om medeltidsfolket mötts med misstänksamhet av det politiska etablissemangen, samtidigt som vanligt folk betraktat dem med roat overseende, som galningar visserligen, men på det hela taget rätt trevliga galningar.

Säckpipor och punkare.

I slutet av 1980-talet anordnades en säckpipefestival i den lilla byn Schleife, i södra dåvarande Östtyskland. Schleife ligger i den del av världen där sorberna bott så länge någon kan minnas. Sorber? Ja, just det, inte precis ett av Europas mest välkända folk, vilket de själva är noggsamt medvetna om. Kanske var det just därför de anordnat den där festivalen, det skulle ju komma gäster från många länder. Eller var det för att sorber gärna spelar säckpipor, som de räknar som ett av "sina typiska" folkmusikinstrument?

Säckpipefestival blev det i alla fall, med medverkande från hela Östtyskland, och från bl.a. Bulgarien, Tjeckoslovakien och Belgien. Ja, och så från Sverige förstås. Under några intensiva dagar spelade vi för varandra, talade rörblad och stämningar, granskade varandras instrument fram och baklänges. Det ständiga brummandet från alla bordunerna slog till slut lock för våra öron och knock-out på våra sinnen. Säckpipor är nog kul, men det finns ju annan musik också, började vi tycka lite till mans. Dock fanns det några som tvärtom såg ut att trivas allt bättre och bättre. Medlemmarna i gruppen Toppelklimper från Potsdam hade på eget bevåg rest till Schleife för att delta. Hur de rest var en fråga vi diskuterade livligt, var det manne deras häst och vagn vi sett? Stilenlig transport hade det i så fall varit, för Toppelklimper var som tagna rätt ur medeltiden. Ett halvdussin unga män klädda i egenhändigt tillverkade läderkläder i medeltida stil, vildvuxna, orakade, smutsiga, fula i mun, egensinniga och ovilliga att följa uppställda regler. På sig och med sig hade de allsköns föremål med medeltida anknytning. Pengarna hängande i läderpungar vid bältet, skor av mjukt läder, en get i ett rep och så en rad ålderdomliga instrument: säckpipor, sinkor, skalmejor, marintrumpet, trummor, bjällror och ännu mer. Kort sagt, en slags människor jag inte direkt väntat mig träffa på just i Östtyskland.

Den sista kvällen var vi bjudna att spela på byns värdshus. Väl där visade det sig att radion var där för att direktsända. Hela byn hade samlats, värdshuset var sprängfyllt med folk. Min tyske värd berättade nu att det inte vara bara för att höra oss man kommit. Nej, i kväll var det sista natten med gänget så att säga, nån mer krogkväll skulle det inte bli. Åtminstone inte på den här krogen, i den här byn. Man hade nämligen funnit brunkol här. Beslutet var fattat: byn skulle rivas och byborna förflyttas till nybyggda lägenheter på olika håll i Östtyskland. Jodå, menade min värd, visst förstod man väl att det inte precis var hälsosamt att elda med brunkol. Visst förstod man att detta antagligen var slutet för sorberna, för deras möjligheter att leva tillsammans "på sorbiska". Men vad skulle man göra? Nånstans ifrån måste man ju få el och värme!

Det var med blandade känslor vi uppträdde inför värdshuspubliken och radiomikrofonerna. Förmodligen var det med lika blandade känslor man lyssnade på oss utländska gäster. Artigt, men lite sömnigt kanske. Sen steg Toppelklimper in på scenen. Något kort och obegripligt skreks till publiken, sen revs en pumpande rytm fram på marintrumpetens enda sträng. En trumma slog rytmen, stötigt, frenetiskt. Säckpipor, en sinka och en skalmeja brölade ovanpå. Milda makter! Vad än detta var, så inte liknade det vad man brukar kalla "medeltida" eller "tidig musik"! Snarare punk! Med en attack och ett utspel värdigt Sex Pistols körde Toppelklimper sitt program. Korta stötiga låtar, hög volym, och en spelteknik som hade fått vilken musiklärare som helst att ta sig för pannan! Mitt i en låt tar en av medlemmarna fram en stor vit mus, eller var det en råtta? Han placerar musen på ena axeln, men musen blir förskräckt och slinker ner genom hans kläder och ut på golvet. Skrik och jubel från publiken, i ungefär lika delar tycks det. Därefter börjar man samla in pengar från publiken, skämtsamt och lätt hotfullt: Får vi inga pengar släpper vi musen på dig!

Ett egenartat framträdande av ett egenartat band. Men publiken verkade gilla vad de såg och hörde. Kanske gjorde Toppelklimper just vad de själva skulle vilja ha gjort om de bara vågat. Att räcka lång näsa åt övermakten och den goda smaken var inte något man gjorde ostraffat i Östtyskland! Att det var just vad dessa unga män gjorde var värt uppskattning, tycktes publiken mena. I morgon får vi börja gå från hus och hem, men ikväll kan vi åtminstone applådera de här märkliga musikanterna som gör allt för att vika av från den rätta vägen.

Medeltidspunk är väl det bästa uttrycket för vad Toppelklimper sysslade med. Men i ett land fullt av medlöpare och angivare, kontrollerat av Stasi, regerat av maktfullkomliga despoter med vilja att kontrollera varje detalj av sina undersåtars liv, hur är detta möjligt? Det finns många slags svar, helt säkert. Men ett är att Toppelklimper, precis som många andra mindre punkiga ungdomar i DDR, medvetet tog sig an vissa former och uttryck som staten inte bara omhuldade utan rent av föreskrev, för sen omtolka och rikta dem mot staten själv. Ett exempel är de böcker med sånger om kamp och uppror som givits ut i billiga massupplagor av statliga förlag. Där fanns en användbar repertoar, om rätten att göra uppror och motstånd, om den lilla men ändå faktiskt existerande möjligheten för David att få Goliat att falla. Sådana sånger kunde enkelt laddas om, utan större risk för påföljd. Det var ju tillåtet, rent av påbjudet att sjunga dem! I DDR, som i flera andra länder i Europa, hade man sedan länge utnyttjat medeltiden som källa till historiska, nationella och politiska myter. Medeltiden laddades upp som landets ärofyllda forntid i alla möjliga tonarter. Gott om rekvisita fanns det också, i alla de gamla medeltida tyska städerna. Inte konstigt då om det också fanns dem som började utnyttja medeltiden för egna syften, helt annorlunda än de statligt påbjudna.